

Türk Dış Politikasında Filistin Meselesi: Çözüm İçin Bir Somut Girişim Olarak Garantörlük Önerisi

*The Palestine Issue in Turkish Foreign Policy:
Guarantorship Proposal as a Concrete Initiative for Resolution*

Muhittin Ataman* & Esra Çaylak**

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin Filistin meselesine ilişkin dış politikasını, Osmanlı son döneminden AK Parti dönemine kadar olan tarihsel gelişim ve değişimlere odaklanarak ele almıştır. Bu makale özellikle Akşa Tufanı Operasyonu sonrasında Türkiye'nin attığı adımlar ve bölgede kalıcı bir barışın sağlanması için masaya getirdiği "garantörlük sistemi" önerisine odaklanmıştır. Türkiye'nin İsrail'in savaş suçları ve insan hakları ihlallerine dikkat çekme çabalarının yanı sıra bölge ülkeleriyle yürüttüğü diplomatik girişimler özetlenirken Filistin meselesinin uluslararası alanda savunulmasındaki rolü ortaya konulmuştur. Sonuç olarak makalede Türkiye'nin İsrail-Filistin meselesine ilişkin Cumhuriyetin yüzyıllık seyrinde değişen tutumunun ve meselenin çözümüne yönelik diplomatik çabalarının kapsamlı bir analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Filistin, İsrail, Türkiye-İsrail İlişkileri, Garantörlük Modeli, Akşa Tufanı Operasyonu*

Abstract

This study investigates Türkiye's foreign policy on the Palestinian issue, focusing on its historical development and changes from the Ottoman period to the AK Party era. It especially focuses on Türkiye's efforts following the al-Aqsa Flood Operation and analyzes the "guarantorship model" plan that proposed for securing sustainable peace in the region. While summarizing Türkiye's attempts to raise awareness of Israel's war crimes and human rights violations, as well as its diplomatic endeavors with regional nations, Türkiye's role in advocating the Palestinian cause in the international field is also emphasized. As a result, the article presents a detailed examination of Türkiye's evolving position towards the Israel-Palestine conflict over the century-long course of the Turkish Republic and its diplomatic efforts to resolve the issue.

Keywords: *Turkish Foreign Policy, Palestine, Israel, Türkiye-Israel Relations, Guarantorship Model, Operation Al-Aqsa Flood*

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muhittin.ataman@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4343-8283

** Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, esra.caylak@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0115-0679

Extended Abstract

The article examines Türkiye's historical engagement in the Palestinian issue as part of its foreign policy, concentrating on both the Palestinian and Israeli perspectives. The first section dives into the historical context of the Ottoman rule in Palestine and the events that led to the establishment of the Israeli state. Türkiye's evolving policies towards the Palestinian issue are examined, with a focus on its efforts to strike a balance between regional stability, historical bonds, and international necessities. Furthermore, it underlines Türkiye's unwillingness to fully engage in the Middle Eastern events during the early Republican period due to its emphasis on domestic political stability. Despite its historical bonds with Palestine during the Ottoman era, Türkiye mostly remained indifferent to the Palestinian question throughout the early Republican period, since it was under the control of the British.

Between 1948 and 1980, Türkiye's policy towards the Palestinian issue was molded by balancing its regional and national objectives. Türkiye initially pursued a pro-Western strategy in the Arab-Israeli conflict to counter the Soviet threat. Still, Türkiye rejected the Britain's partition plan of the Palestinian lands, indicating its support for Palestine. Yet this was done not only for religious reasons but also to defend its national interests. After the establishment of Israel, Türkiye was the first, and for a long time the only, Muslim country that recognized Israel and improved its relations with Israel as well as with the West. However, with the Six-Day War in 1967, Türkiye began to follow a more pro-Arab policy in the Middle East. After Israel's illegal steps such as the annexation of East Jerusalem in 1967 and the invasion of Lebanon in 1982, Türkiye doubted to support Israel. After the 1973 Arab-Israeli War, Türkiye expanded its support for the Arab nations, and the course of relations shifted toward reconciliation with the Arab countries and a more balanced approach to the Palestinian issue. During this time, Türkiye extended its ties with the Palestinian political actors, and in response to Israel's aggressive actions, Türkiye took a more balanced stance.

After the collapse of the Soviet Union and the end of the Cold War in 1991 and during the coalition governments in Türkiye, Ankara dramatically improved its relations with Israel. This change was marked by the dominance of the secular and Kemalist bourgeoisie over the civilian realms, resulting in a Western-secular foreign policy framework centered on securitization. High-level official visits between Türkiye and Israel increased in the early 1990s, resulting in signing agreements in commerce, defense, tourism, and counterterrorism fields; therefore, a strategic partnership was formed. However, during the Second Intifada in 2000, Turkish-Israeli relations deteriorated, prompting a more cautious stance.

Then, the article offers a thorough examination of Türkiye-Israel ties since the AK Party came to power in 2002. It demonstrates a movement in Türkiye's foreign policy towards the Palestine-Israel conflict, from a largely pro-Israel approach in the 1990s to a more balanced support for the Palestinian rights. This shift is linked to causes such as changes in the international system following 9/11, the Likud Party's aggressive regional policy, and Türkiye's rising proactive engagement in the Middle East affairs. Key events such as the Second Intifada, Israel's excessive response, and the Mavi Marmara incident shaped Türkiye's reactions and reassessment of its ties with Israel. It also looks at Türkiye's diplomatic initiatives, mediation attempts, and engagement in regional problems.

Under the AK Party, Türkiye leaned towards a pro-Palestinian stance, especially evident in its desire to act as a guarantor for Palestine following the Israeli brutal attacks against Gaza. Türkiye maintains the Palestine issue as a top priority of its regional and global policies, considering the establishment of an independent Palestinian state with East Jerusalem as its capital as crucial for

the normalization in the Middle East. After the Al-Aqsa Flood Operation, Türkiye proposed a guarantorship model for resolving the issue, emphasizing the need to declare a ceasefire, starting negotiations between the parties, reaching a two-state solution, and providing a multi-guarantor mechanism. Türkiye tries to get the support of regional and global actors for the implementation of this proposal.

The Palestinian-Israeli conflict has become a century-old ordeal, and it is time to take action to prevent Israel's further expansionism and aggression. Diplomatic methods have failed to stop Israel's disproportionate attacks against the Palestinian people and the mass killings of civilians. Türkiye's guarantorship model suggests that some states should come forward and act as guarantors for the parties involved in the conflict. Turkish Foreign Minister Hakan Fidan, who introduced the proposal, stated that Türkiye is ready to be the guarantor of the Palestinian people and that some other states could be guarantors of Israel. To implement the guarantorship model, some conditions must be fulfilled. First, the parties to the conflict, Israel and Palestine, must reach an agreement. International pressure on Israel is necessary to ensure the success of the plan. The 7 October attacks and subsequent developments have made Israel realize that it cannot unilaterally impose its conditions on the Palestinian people. It is unclear how long the Western states will continue to support Israel's oppressive and illegitimate policies. The guarantorship model should be based on a legal basis and principles of international law. The most appropriate option in the current situation is the Organization of Islamic Cooperation (OIC), which has recently taken a very effective decision against the most recent Israeli attacks. In the guarantorship model, guarantor states should ensure the implementation of the agreement reached and for this purpose, they should ensure the establishment of a regional coalition. Türkiye, as one of the most influential and powerful states in the Middle East, has the capacity to lead the regional initiative.

Giriş: Tarihsel Mirasın Reddi

Türk dış politikasında Filistin meselesini incelemek, aşgari iki boyutlu bir incelemeyi gerektirmektedir: Filistin boyutu ve İsrail boyutu. Filistin meselesinin anlaşılması için bir taraftan Filistin topraklarında son yüzyılda cereyan eden gelişmelerin incelenmesi gerekir. Diğer taraftan da Siyonist Yahudilerin, düşledikleri devleti kurmak amacıyla 19. yüzyılın sonlarından itibaren Filistin topraklarına yönelik göçleri ve sonrasında, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşmiş Milletler marifetiyle kurdukları İsrail devletinin oluşturduğu soruna odaklanmak gerekir.

Bundan dolayı, bu yazıda Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin siyasi aktörleriyle ilişkileri ele alınacaktır. Giriş kısmında öncelikle, Osmanlı Devleti'nin yıkılma arifesinde sömürgeci devletler ve onların desteğindeki Siyonistlerin Filistin topraklarına yönelik izlediği politika kısaca özetlenecektir. Daha sonraki bölümlerde, belirli dönemlerde Türkiye'nin Filistin meselesine yönelik siyaseti üzerinde durulacaktır.

Türkiye ile sınır komşuluğu olmayan Filistin, yalnızca bölgesel siyasetin bir parçası olarak değil, aynı zamanda hem tarihsel ve dini bağların etkisi hem de insani boyutu sebebiyle Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer edinmiştir. Bölge, 1517 Ridaniye Savaşı'ndan 1917 İngiliz manda yönetimine kadar tam 400 yıl boyunca Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Bugün dünya ve insanlık için bir utanç vesikası olarak karşımızda duran Filistin meselesi, tarihsel kökenleri itibarıyla ikili ilişkileri aşan ve Türkiye'nin bölgesel dış politika

dinamiklerini de etkileyen bir husus olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılan Filistin Osmanlı hakimiyetindeki altın dönemini Kanuni Sultan Süleyman ile yaşamıştır. 19. yüzyıla kadar büyük ölçüde istikrar ve refahla yönetilen Filistin toprakları, bilhassa vakıf müesseseleri yoluyla adeta bir ilmi faaliyet merkezi olmuştur. Özellikle sultanın eşi Haseki Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan'ın yaptıkları yatırımların izleri hala Filistin'de görülebilmektedir. Ancak, hem Tanzimat ile başlayan reform süreci hem de vakıfların kötü yönetimi ve yolsuzluk gibi sebeplerle 19. yüzyıl başlarında bu durum tersine dönmeye başlamıştır (Abu Shammalah, 2019).

Hristiyan toplulukların korunması gerekçesiyle 1839 yılında Müslümanların ilk kiblesi olan kutsal belde Beytül-Makdis'de İngiliz ve ardından Almanya/Prusya, Fransa, Amerika, Avusturya ve Rusya konsolosluklarının açılması, yalnızca bölgenin Batılı güçler için bir mücadele alanına dönüşmesi süreci için değil aynı zamanda Filistin'e Yahudi göçünün başlamasında da bir dönüm noktası teşkil eder (*a.g.e.*). Siyonistlerin bir Yahudi devleti kurmak için güttüğü emellerin farkında olan İstanbul, bunu engellemek amacıyla bir dizi önlem aldı. İlk dalgası 1882'de başlayan “topraksız bir halk için haksız bir toprak” propagandası ile “vaat edilmiş topraklar” a yapılan toplu Yahudi göçleri artınca Yafa, Gazze, el-Halil şehirlerini içine alan ve her üç inanç için de kutsal kabul edilen Kudüs ve Beytüllahim sancakları 1872 yılında doğrudan İstanbul'a bağlı mutasarrıflıklar haline getirildi. Ayrıca, Filistin topraklarının önemli bir kısmı son dönemde “memalik-i şahane” olarak ilan edilmiş, yani, doğrudan Sultanın/Padişahın mülkü olarak kabul edilmişti. Özellikle, Sultan İkinci Abdülhamid'in İslam odaklı siyasetinin bir devamı olarak, Filistin meselesine özel bir önem vermesi ve Siyonist Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmesine ve yerleşmesine müsaade etmemesi kayda değerdir. Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin toprakları İngilizler tarafından işgal edildi, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından sonra da İngilizlerin “manda yönetimi”ne bırakıldı.

İngiliz hükümetinin 1917 yılında Siyonist Yahudilere gönderdiği ve siyasi tarihte “Balfour Deklarasyonu” olarak bilinen belge ile ilk defa Filistin topraklarında Siyonist Yahudilere bir devlet kurdurulması sözü verildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkan Osmanlı devletinin dağılması üzerine müttefik devletler ile barış antlaşması imzalayan Türkiye, Ortadoğu'daki bütün topraklarının kaybına razı oldu. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde, yeni kurulan rejimin oturtulması hükümetlerin birinci önceliği haline geldi. Balfour Deklarasyonu'ndan yaklaşık altı yıl sonra ilan edilen cumhuriyet rejiminden sonra, Türkiye hükümetleri dikkatlerini daha çok yeni rejimin oturtulmasına ve iç politikadaki gelişmelere verince bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalınmıştır. Tek Parti Dönemi'nde, yeni rejimin inşası ve korunması için hem içeride hem dışarıda istikrarı sağlamak amacıyla iç politika dış politikaya öncelenmiştir. Böylece, Filistin meselesi dahil dış politika konuları uzun bir süre (İkinci Dünya Savaşı'na kadar) ikinci plana itilmiştir.

Aslında cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye sadece Filistin meselesine değil, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen hiçbir Ortadoğu meselesine de eğilmemiş ve bölge sorunlarıyla

ilgilenmemiştir. Daha da ötesi, Cumhuriyet rejimi bir ulus-devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki mirasını reddederken Filistin'e olan ilgisi de azalmıştır. Dönemin seçkinlerince tanımlanan ulusal çıkar, bir denge unsuru olarak yalnızca statükonun devamını sağlamaktan ibaret değildi. Öte yandan, Cumhuriyet seçkinlerinin geliştirdiği yeni siyasal kimlik gereği Türkiye bölgeden uzaklaşmış ve Batı medeniyetinin bir parçası olma hedefi doğrultusunda yönünü Batıya çevirmiştir (Sinkaya, 2011). Bölgeyle olan müşterek din ve tarih bağı, statükoyu tehlikeye atacak unsurlar olarak görülmüştür. Öyle ki genel olarak Arap coğrafyasındaki ve müstakil olarak Filistin'deki gelişmeler manda ülkeleri İngiltere ve Fransa'nın iç işleri olarak değerlendirilmiş ve Batılı ülkelerle çatışmaktan kaçınmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, 1931 İslam Kongresi'nin Türkiye'deki yansımasıdır.

Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni'nin çağrısı ile 22 ülkeden yaklaşık 155 delegenin katıldığı İslam Kongresi, 7-17 Aralık 1931 tarihleri arasında Kudüs'te gerçekleşmiştir. 1924'te halifeliği ilga eden, Batılılaşma ve laiklik temelinde reform sürecinde olan yeni rejim için bu kongre, halifelik kurumunun ve hatta son Halife Abdülmecid'in yeniden görev alabileceğinin tartışmaya açılacağı söylentileri endişe ve tepki ile karşılanmıştır. Bu, Siyonistler ile Müslümanlar arasında vuku bulan ve Kudüs sınırlarında kalması gereken bir gerginlik olarak görülmüştür (Tür, 2007). Her ne kadar el-Hüseyni, Mısır medyasına yaptığı açıklama ile Abdülmecid'in yeniden halife olmasının söz konusu olamayacağını beyan etse de Türkiye'nin kaygıları bununla sınırlı değildi. Zira, İslam Kongresi'ne çağrı yapıldığı dönem, Hindistan başta olmak üzere İslami çevrelerde halifelik tartışmalarının gündemde olduğu ve Fransa Nice'de yaşayan son halife Abdülmecid ile Hindistan'ın ileri gelen Müslüman liderlerinin yakınlaştığı bir dönemdi. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Kongre'yi şeriatçı olarak nitelerken, bakanlık kongrenin içeriği hakkında İngilizlerden bilgi almış ve Abdülmecid'in Filistin'e gelmek istemesi halinde vize verilmemesini talep etmişti (Tür, 2007: 239-240). Türkiye, tek parti dönemi (1923-1950) boyunca Ortadoğu bölgesiyle sınırlı bir düzeyde ilgilenmiştir. Bu bağlamda atılmış en önemli adım 1937 yılında üye devletlerin (Türkiye, İran, Irak, Afganistan) bağımsızlıklarının ve sınır güvenliklerinin güvence altına alınması için kurulan Saadabad Pakti'dir. Bu pakt ile milli sınırlar dahilinde olduğu kabul edilen Musul vilayeti meselesi dışında Türkiye genel manada Ortadoğu'ya sırtını dönmüş ve bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmıştır.

1. 1948-1980 Dönemi: Mahcup İsrail Yanlılığı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen sistemik koşullar ve artan Sovyet tehdidi karşısında ilk dönemde etkili olan Batıcılık ekseninde devletin yeniden inşası motivasyonuna, Sovyet tehdidine karşı yine Batı ekseninde dengeleyici bir ittifak arayışı eklendi. Bağımsız dış politika anlayışının bırakılmasını doğuran koşullarda (Balcı, 2021: 58-59) adeta Batının Ortadoğu'daki sözcüsü haline gelen Türkiye Ortadoğu'da daha aktif bir dış politika izlemeye başladı. Filistin'e yönelik dış politika da bu bağlamda şekillendi. Batı yönelimli dış politika eğiliminin bir uzantısı olarak daha çok İsrail yanlısı bir politika yürüten Türkiye'nin temel motivasyonu, sistemik şartlar altında şekillenen Sovyet tehdidine karşı ulusal çıkarların korunmasıydı (Sinkaya, 2011: 82-83).

Ne askeri güç ne de siyasi çözüm arayışlarıyla Filistin meselesini çözüme kavuşturabilen İngiltere, konuyu Nisan 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na taşıdı. BM Genel Kurulu'nda kabul edilen Çoğunluk Planı'nı, 181 sayılı Taksim Planı kararına göre, otuz yıllık İngiliz manda rejimi son bulacak, Filistin topraklarında iki ayrı Arap ve Yahudi devleti kurulacak, Kudüs ise uluslararası denetim (özel bir statü olan *corpus seperatum*) altında olacaktı. İngiltere 14 Mayıs 1948'de manda yönetiminin son bulacağını bildirirken, Amerika ve SSCB de BM Taksim Planı'na desteklerini açıkladılar. Bağımsız bir Filistin devletini savunan Araplar ise, taksim planına şiddetle karşı çıktılar. 1947-1949 yılları arasındaki BM Genel Kurulu görüşmelerinde bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını savunarak Arap ülkelerinin yanında yer alan Türkiye, taksim planının oylanması sürecinde ret oyu kullanarak ilk kez uluslararası bir platformda Filistin konusunda taraf olduğunu gösterdi (Yarar, 2006: 200). Taksim Planı'na karşı çıkan az sayıda ülkenin yanında yer alması, ilişkilerin gergin olduğu Suriye dahil olmak üzere Arap ülkelerince minnettarlık ile karşılandı (Erhan, 2023: 77). Hatta bazıları tarafından “İslam'ın müdafiliği” (Kürkçüoğlu, 1972: 22-23) olarak değerlendirilmiş olsa da, Türkiye'nin geçmiş yıllarda izlediği mesafeli politikanın aksi yönünde aldığı tavır Soğuk Savaş koşulları hesaba katılarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Filistin meselesine yönelik politikası Dışişleri Bakanlığı'nca “Anglosaksonları kırmadan Arap alemini kollamak” (Erhan, 2023: 49) olarak ifade edilmiştir. Türkiye'nin taksim kararına karşı çıkmasının sebebi, bir Yahudi devleti kurulacak olması değildi. Bu durum, dönemin BM Daimi Temsilcisi Selim Sarper ile Ankara arasındaki yazışmalarda ve Kudüs Başkonsolosu Ahmet Rüştü Demirel'in ifadelerinde açıkça görülür (Erhan, 2023: 88; 102-103). Ayrıca, Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın Türkiye'nin tutumunu dini bir dayanışma olarak yorumlayanlara cevabı netti. Filistin Türkiye'ye coğrafi olarak yakındı ve taksim kararının uygulanması bölgesel barış ve istikrar için bir tehditti (Erhan, 2023: 92-93). BM'de Türkiye'nin benimsediği tutum, Filistin'e özel müstakil ilişkiler kapsamında değerlendirilmemelidir. Mesele, Amerika, İngiltere ve Arap ülkeleri ile ilişkiler açısından kritik öneme sahipti. Savaş dışı kalmanın bedelini yalnız kalmakla ödeyen Türkiye, yükselen Sovyet tehdidi altında güney sınırında güvenliği sağlamak için birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Türkiye için, SSCB'nin Hatay meselesini kullanarak Suriye üzerinden toprak bütünlüğünü tehdit ederken Arap ülkelerini yanına olmasa bile karşısına almamasını, Filistin meselesinde göstereceği tutum belirleyecekti. Türkiye'nin Truman Doktrini ile Batı bloğuna dahil olmasının üzerinden henüz altı ay geçmişken, BM Genel Kurulu'nda Amerika'nın aksine Filistin'den yana olması Amerika ve İngiltere'ye rağmen yürütülen bir politika değildi (Erhan, 2023: 40; 50-54; 80-81). Dahası bu tutum hem ulusal çıkarları hem de Ortadoğu'da izlemeye başlayacağı aktif politika ile uyumluydu.

Türkiye'nin güvenlik endişelerini, birisi Filistinliler diğeri Yahudiler ile ilgili olan iki durum şekillendiriyordu. 1940'larda Filistin halkının yaklaşık yüzde altmışının Araplardan oluştuğu hesaba katıldığında, BM'nin Filistin'e self-determinasyon hakkı tanıyan Azınlık Planı'nın uygulaması durumunda bağımsız bir Filistin devleti kurulacağı açıktı. Filistin'de kurulacak Batı yanlısı bir Arap devleti, Türkiye-Irak ve Ürdün arasındaki

yakınlaşmaya eklenerek bölgenin geleceğine Türkiye'nin lehine katkıda bulunabilirdi. Dahası, Filistin'de bulunan Yahudi grupların büyük bir kısmı sosyalist/komünist eğilimler taşıyordu. İşçi Siyonizmi ideolojisinin baskın olduğu bir Yahudi devletinin kurulma ihtimali Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'yi endişelendiriyordu (Tür, 2007). Zaman içinde bu endişelerin yersiz olduğu anlaşılrsa da Türkiye'nin, Filistin'de komünist bir devlet kurulacağına yönelik endişesi 1948'deki CIA raporunda yer almıştı. Rapora göre, Sovyetlerin Ortadoğu'ya nüfuz etmesinin yolunu açacağı için ABD'nin Siyonist devletin kurulmasını desteklemesi Türkiye için büyük bir hataydı (Erhan, 2023: 88). Bunun dışında, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemiyle beraber genel olarak ulusal bağımsızlık mücadelelerine verdiği desteğin de Arap yanlısı siyasette rol oynadığı söylenebilir.

İsrail devletinin 1948 yılında ilan edilmesinden hemen sonra, 1949 yılında, İsrail'i resmen tanıyan ilk, uzun bir süre de tek Müslüman ülke Türkiye oldu. Türkiye'nin hemen her konuda Batı dünyasıyla bağlantılı olmaya çalıştığı bir dönemde Batı dünyasının siyasi tercihlerini benimsemesi normal olarak karşılandı. Dolayısıyla, Türkiye'nin İsrail'i resmen tanımasının en önemli nedenlerinin başında Batı güç kulübünün bir üyesi olma çabası gelmektedir. Türkiye'deki siyasal seçkinler uzun bir süre İsrail'i daha çok modern, Batı yanlısı, terör mağduru ve Araplara karşı sekülerizmi savunmada müttefik olarak görürken, ihanet, İslamcılık ve irtica söylemleri üzerinden Arap devletlerini ve halklarını ötekileştirdiler. Ancak, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin İsrail'e açıktan destek vermesinden çekinen hükümetler genellikle dolaylı ve kamuoyu bilgisinden uzakta bu ilişkileri sürdürmek zorunda kaldılar. 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde İsrail ile ilişkiler daha da geliştirildi, hatta stratejik bir seviyeye çıkarıldı. Bu yıllardan sonra başlayan ilişkiler, 1950'li yılların ikinci yarısında yükselen Arap milliyetçiliğini ve Sovyet etkisini frenleme bağlamında iki ülke arasında istihbaratın paylaşımını öngören gizli anlaşma ve ticaret anlaşması ile (B. Altunışık, 1999: 183-184) zirveye ulaşmıştır.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 1967 yılındaki Altı Gün Savaşları'ndan ve özellikle Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından işgal edilmesinden sonra görece kötüleşti. 1960'lı yıllar, Türkiye'nin ABD ve NATO'ya endeksli tek yönlü bir dış politika yürütmesinin problemlili olduğunun su yüzüne çıktığı ve ABD ile tek tarafı bağımlı ilişkinin yerini dengeli bir bağımlılığa bıraktığı bir dönem olarak adlandırılabilir. Uluslararası sistem düzeyinde, Küba Füze Krizi'nden sonra yumuşama dönemine geçen Soğuk Savaş koşulları; bölgesel düzeyde Kıbrıs meselesi ve Johnson Mektubu ile yaşanan şok etkisi ve iç politikada 68 kuşağının başını çektiği eylemler ile yükselen NATO ve Amerikan karşıtlığının etkisi ile kamuoyunun geleneksel olarak partiler üstü kabul edilen dış politika yapım sürecini etkileyen bir faktöre dönüşmesi Türkiye'yi Bağlantısızlar ve dekolonizasyon sürecindeki ülkeler ile ilişkilerini yeni bir zemine oturtmaya itti. Bununla ilişkili olarak Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler yeniden gözden geçirilirken, Filistin meselesi ve İsrail'e yönelik politika da kaçınılmaz olarak etkilendi. Kıbrıs meselesinde uluslararası platformlarda yalnızlaşan Türkiye için Arap ülkelerinin desteği önem arz ediyordu. Diğer yandan, Filistin meselesi hem muhafazakâr hem de sol grupların desteklediği bir konu olarak kamuoyunun gündeminde yer alıyordu. Bu değişimlerin ilk yansıması olarak, Türkiye

1967 Altı Gün Savaşı'nda önceki Arap-İsrail savaşlarından farklı bir tutum sergiledi (Fırat & Kürkçüoğlu, 2001: 784-749).

Komşularla iyi ilişkiler kurulması çerçevesinde Arap ülkeleriyle yakın ilişkilerin göz önünde bulundurulduğunu ve “topraklarındaki üslerin Araplara karşı bir oldubittiyle kullanılmasının söz konusu olamayacağını” (Kürkçüoğlu, 1972: 154-156) belirten Türkiye, savaşta açık bir şekilde Arap yanlısı bir tutum sergiledi. Ürdün, Suriye ve Mısır'a insani yardım gönderdi. Kuvvet yolu ile toprak kazanılmasına ve “Kudüs'teki kutsal yerlere büyük ilgi duyan Türk milletinin, İsrail'in bu şehirde birtakım oldubittiler yaratmasına” (Erhan & Kürkçüoğlu, 2001: 798) karşı çıkarak, BM'de İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi ve Kudüs'ün statüsünün değişmemesi başta olmak üzere tüm karar tasarılarında Araplarla birlikte Filistin'den yana oy kullandı.

1967 Savaşı Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüleşmesine neden olsa da bir kırılma meydana getirdiğini söylemek güçtür. 1969'da Mescid-i Aksa'nın yakılması sonrasında Raba'ta toplanan İslam Zirve Konferansı'nda Türkiye temkinli bir duruş sergiledi. Ortadoğu ülkeleri ile daha sıcak ilişkiler kurma yoluna giden Türkiye, savaşta gösterdiği Arap yanlısı tutumun meyvelerini almış, Kıbrıs konusunda uluslararası platformlarda destek görmeye başlamıştı. Bununla birlikte, İslam Zirvesi'ne katılmak konusunda 1967 Savaşı'nda arkasına aldığı kamuoyu desteğinden yoksundu. Dönemin Başbakanı Demirel, konferansa katılmanın laikliğe aykırı olup olmayacağı tartışmaları gündemdeyken, Türkiye'nin konferansa katılma gerekçesinin dini değil siyasi olduğunu vurguluyordu (Kürkçüoğlu, 1972: 166-169). Alınan kararlara “Türkiye'nin oy verdiği veya desteklediği BM kararlarıyla uyumlu olduğu ölçüde” destek verilecekti. Bu doğrultuda Türkiye, İsrail'in Doğu Kudüs'ten çıkması ve 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi taleplerine desteğini sürdürmekle birlikte, o dönem İsrail'le maslahatgüzarlık seviyesinde olan diplomatik ilişkilerinin kesilmesi yönündeki karara karşı çıktı. Sonuç bildirgesinde “Filistin halkına gasp edilen haklarının iadesi ve ulusal kurtuluş mücadelesinde tam destek” ifadesinin yer alması halinde imza atılmayacağı da beyan edilirken, Türkiye'nin tutumunun eleştirinin ötesine geçen bir kınama olmayacağı ve meselenin insani gerekçeler dışında ele alınmayacağını da altı çizildi (Aykan, 1993: 96). Bunun yanında, Nasır'a karşı cephe alınan ve adeta bir İslam birliği kurma havasında toplanan bu konferansta keskin bir şekilde taraf olmak, Mısır ve Suriye ile ilişkileri görece düzeltmişken Türkiye'nin çıkarları ile de uyuşmamaktaydı (Fırat & Kürkçüoğlu, 2001: 792-798). Dönemin şartlarında, Türkiye'nin Arap ülkeleri ve İsrail ile ilişkileri birbirinden ayrı yürümüyordu. Bölgesel istikrarın sağlanması Arap-İsrail çatışmasının bir çözüme kavuşmasından geçiyordu.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin Arap ülkelere verdiği destek daha da somutlaşmıştı. Arap ülkelere askeri mühimmat desteği veren SCCB uçaklarına hava sahasını açan Türkiye, Amerika'nın İsrail'e yardım etmek için İncirlik Üssü'nü kullanmasına NATO prensipleri uyarınca izin vermedi. Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinden beklenen destek 1970'teki Bağlantısızlar toplantısında gelmişti. İslam Konferansı toplantılarına katılmanın laikliğe aykırı olup olmadığı tartışmaları önemini yitirmeye başlamakla

birlikte, işgale karşı mücadele veren Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) faaliyetleri kamuoyunun yakın gündemindeydi. Dahası, ekonomisi giderek kötüleşen Türkiye, savaşın sonunda Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Örgütü'nün (OAPEC) İsrail'e destek veren ülkelere yönelik ambargo kararının yarattığı küresel bunalımdan da olabildiğince az etkilenmek istiyordu (Fırat & Kürkcüoğlu, 2001: 791-793).

Arap ülkelerine verilen desteğin paralelinde, Filistin siyasi aktörleri ile başlayan temaslar da dikkat çekiciydi. İsrail'in terörist olarak nitelendirdiği FKÖ ile ilk kez 1969 İslam Zirvesi'nde bir araya gelindi. Türkiye, 1974'te Suudi Arabistan'da gerçekleşen Arap Birliği toplantısında FKÖ'yü Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak kabul etti. Aynı yıl BM Genel Kurulu'nun FKÖ'nün BM organlarının toplantılarına gözlemci olarak katılmasını destekleme kararı alması ve ardından yine Genel Kurul'da oylanmış ve 1991'e kadar yürürlükte kalan Siyonizm'in ırkçılıkla eşdeğer tutulması karar tasarısına destek verdi. 1975'te Türkiye, FKÖ'yü tanıdığını duyurdu ve Mısır büyükelçiliği aracılığıyla FKÖ ile siyasi temaslar kuruldu. Bu gayri resmi ilişkiler, Camp David'in yarattığı olumlu havanın da etkisi altında, 1979'da FKÖ lideri Yaser Arafat'ın Bülent Ecevit'in resmi daveti üzerine Ankara'ya gelerek FKÖ temsilciliğini resmen açmasıyla resmîyet kazandı. Bir görüşe göre, Ankara'da bir temsilcilik açılmasının 1979'u bulması hükümetin Filistin'e koşulsuz bir destek vermediğinin bir göstergesidir. Zira Türkiye, sol grupların FKÖ kamplarında eğitim almaları, FKÖ'nün ayrılıkçı Kürt hareketler ile ilişkileri, Türk askerlerinin Kıbrıs'ta bulunmaya hakkı olmadığını savunan Rum kesimini desteklemesi gibi bir dizi gerekçe ile FKÖ ile ilişkilerini ihtiyatla ilerletmiştir (Aykan, 1993: 98).

İsrail'in Yahudi yerleşim yerlerinin kurulmasına hız vermesi, 1980'de Doğu Kudüs'ü, 1981'de Golan Tepelerini ilhak ederek Kudüs'ü başkent ilan etmesi, 1982'de Lübnan'ı işgali ve Sabra ve Şatilla katliamları ile Camp David'in Ortadoğu barışına dönük yarattığı olumlu hava hızla dağılmıştı.

Demirel Hükümeti Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesine net bir tepki vermemenin ötesinde İsrail ile ilişkileri gizli de olsa sürdürmekteydi. Bunun üzerine, zamanın Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhine, milli menfaatlere aykırı davrandığı gerekçesiyle Meclise gensoru verildi. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Milli Selamet Partisi tarafından verilen gensoru CHP tarafından da desteklenince Bakan Erkmen Türkiye tarihinde gensoru ile düşürülen ilk bakan oldu. Askeri darbe sonrasında Kudüs'ün başkent ilan edilmesine tepki olarak Kudüs başkonsolosluğu kapatıldı ve ilişkiler ikinci kâtip düzeyine indirildi. İlişkilerin en alt seviyede olduğu bu dönemde Türkiye, İKÖ'nün İsrail'le ilişkilerin tamamen kesilmesi çağrısına mesafeli duruşunu korurken, Camp David sonrası İKÖ üyeliği askıya alınan Mısır'ın yeniden üyeliğini destekleyerek ikircikli politikasını sürdürüyordu. Lübnan'ın işgali ve Filistinli mülteci kamplarında yapılan katliamlara Ankara'nın tepkisi sert olurken, kamuoyunda da İsrail karşıtı tepkiler yükseldi.

Sonuç olarak, Türkiye'nin 1948-1980 yılları arasındaki Filistin politikasını, sorunun çözümüne yönelik müstakil adımlar olmaktan çok, bölgesel siyaseti Arap-İsrail çatışmasının domine ettiği koşullarda istikrarın sağlanması ve Türkiye'nin 1960'ların

ortalarından itibaren Ortadoğu'ya yönelik politika değişikliğinin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. İsrail'e doğrudan sert söylemlerde bulunmaktan kaçınılırken, Filistin'e yönelik tutum ise Arap devletleri ile temkinli yürütülmeye çalışılan ilişkiler paralelinde stratejik bir dış politika değişimi olmaktan çok ihtiyatlı adımlarla yürütülmüştür. Türkiye'nin pozisyon almaya çalıştığı nokta bir yandan Arap dünyası ile yakınlaşıp Arap-İsrail çatışmasında ılımlı bir tavır takınmak, diğer yandan da bunu Batıyla olan ilişkilerinde sapmaya varacak bir angajmana dönüştürmemektir. Camp David'in yarattığı barış ortamının da etkisiyle Filistinli siyasi aktörlerle ilişkiler gelişirken, İsrail'in Doğu Kudüs'ün ilhakı ile başlayan saldırgan adımları sonrasında giderek Filistin'den yana daha dengeli bir siyasetin izleneceği dönem başlamıştır.

2. Özal Dönemi (1980-1993): Filistin'e Yönelik Dengeli Siyaset

Turgut Özal'ın liderliğindeki Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında kapsamlı bir yeniden yapılanma gerçekleştirildi. İç siyasette liberal ilkelere dayalı olarak somut ve etkili süreçler yaşanırken dış politikada ise çok-boyutlu ve çok-yönlü bir dış politika eğilimi tercih edildi. Bu yeni anlayışla Türkiye, Batı ile Doğu arasında dengeli bir tutum takınmaya çalıştı. Diğer bir ifadeyle, daha önceki dönemlerde Batıyla her alanda geliştirilen ilişkiler Batı-dışı dünyadaki ülkelerle ilişkilerin ihmal edilmesine neden olmuştu. Özal döneminde, İslami kültürel değerlerin ekonomik büyümeyle sentezlenmesiyle bu ihmalkarlık giderilmeye çalışıldı. Türkiye Özal döneminde, doğal müttefikler ve iktisadi pazarlar olarak görülen Müslüman dünyanın en merkezi devletlerinden biri olmaya yönünde önemli adımlar attı. Öncelikle, ihracata dayalı bir ekonomik büyüme modeli benimseyen Özal, Müslüman ve Arap ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirmeye özen gösterdi. Özal bu dönemde Ortadoğu'da malların, hizmetlerin ve işgücünün serbest dolaşımını sağlayan bir bölgesel ekonomik bütünleşme teklifinde de bulundu. Ayrıca, Özal'ın çok kimlikli (ekonomik olarak liberal, sosyal olarak muhafazakâr, siyasi olarak pragmatik) siyasi perspektifinin bir yansıması olarak Müslüman ve Arap ülkelerle ilişkiler geliştirildi (Ataman, 1999: 181-182).

Özalist Türkiye, İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini ekonomik gerekçelere bağlayan 1960 ve 1970'lerdeki anlayışın aksine, dini ve tarihi bağların da göz önünde bulundurulduğu kimlik temelli bir dış politika anlayışı benimsemiştir (Balcı, 2021). Bu bağlamda, Müslüman ve Arap devletleriyle iyi ilişkiler geliştirme niyeti ve siyaseti, Filistin meselesine de daha dengeli bir politika olarak yansıdı. Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde daha bağımsız bir tavır takınan Türkiye, Batılı müttefiklerinden farklı bir politika izlemeye başladı. Bu bağlamda atılan bir somut adım da büyükelçilikteki temsil düzeyinin düşük tutulmasıdır. Öte yandan, Özalist Türkiye 1988 yılında sürgünde ilan edilen Filistin devletini ilk tanıyan ülkelerden biri oldu. Böylece, 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk ve tek Müslüman ülke olmanın neden olduğu kötü intibayı olumlu bir yönde değiştirmek istedi. Özalist Türkiye'nin net bir İsrail karşıtlığı olmadığı halde bazı Türk akademisyenler bu adımı Türkiye'deki ilk İsrail karşıtı karar olarak nitelendirmektedirler (Eralp, 1993: 193-213; 181-182).

Körfez Savaşı, Sovyetlerin dağılması ve Madrid görüşmeleri sonucunda Arap-İsrail barış sürecinin yeniden başlaması ile Türkiye'nin Ortadoğu'da değişimci bir dış politika yürütmesi için koşullar olgunlaşmıştı. Batı ile ilişkilerini bozmadan, bölgede barışı sağlama ve istikrarı koruma rolünü üstlenen Türkiye, bu bağlamda İsrail ile ilişkileri sürdürmeyi de gerekli görmekteydi. Nitekim Özal'a göre ikili ilişkiler, bölgesel istikrarsızlık unsuru olan Filistin-İsrail meselesi başta olmak üzere Ortadoğu'daki sorunların çözümünde Türkiye'nin rol oynayabilmesi için açık kalması gereken bir pencereydi (Aykan, 1993: 103). Amerika'da Ermeni ve Rum lobilerine karşı Yahudi lobilerinin desteğini almak, PKK'nın Suriye, İran ve Irak tarafından desteklenmesi, Suriye ile yaşanan su sorununun da etkisi ile (Erhan & Kürkçüoğlu, 2003) 1986'da diplomatik ilişkiler elçilik seviyesine (*charge d'affaires*) çıkarıldı. 1991 yılında da Madrid Konferansı'nın yarattığı barış ikliminde, FKÖ ile beraber ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkarıldı. Özal'ın 1991 yılındaki Moskova gezisi sırasında Türkiye'nin barışa ev sahipliği yapma teklifi ise sonuçsuz kaldı. İsrail ile diplomatik ilişkilerdeki yakınlaşmanın ve barış sürecinin yarattığı olumlu havanın yansımaları ticaret ve turizm alanlarında kendini gösterdi. 1992-1994 yılları arasındaki ticaret hacmi %156 oranında artarken, Türkiye'ye gelen İsrailli turist sayısı da önemli ölçüde arttı (Altunışık, 2000).

Son olarak, Müslüman ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme ve bölgede etkili bir güç olma bağlamında Özal, Ortadoğu barış sürecine önemli bir katkı yapacak bir altyapı projesi ilan etti. "Barış suyu projesi" olarak bilinen öneriyle Özal liderliğindeki Türkiye, bölge devletleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı arttırarak Arap-İsrail sorununun nihai bir çözüme kavuşturulmasına katkıda bulunmaya çalıştı (Ataman, 1999: 182). 1986 yılında geliştirilen ve 1988 yılında kamuoyuna duyurulan bu projeye göre, Türkiye'deki Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin suları iki boru hattı yoluyla Ortadoğu'da su kıtlığı çeken Arap devletleri ile İsrail'e ulaştırılacaktı. Proje bağlamında Türkiye'nin suyu bir boru hattıyla Suriye, Filistin, İsrail ve Ürdün üzerinden Suudi Arabistan'a, diğerine göre ise Suriye üzerinden Körfez devletlerine ulaştırılacaktı. Ancak İsrail'in de projeye dahil edilmesi dolayısıyla Arap devletlerinin projeye destek vermemeleri üzerine proje hayata geçirilemedi.

3. Türkiye-İsrail İlişkilerinde Stratejik İşbirliği Dönemi (1993-2003)

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türkiye uluslararası sistemde önemli bir söylem krizi ile karşı karşıya kaldı. Batılı liberal devletler için stratejik önemini kaybeden Türkiye, Batı dünyası ile yeni angajmanlar oluşturma çabasına girişti. İsrail ile ilişkiler geliştirmek bunun kestirme yollarından birisi olarak benimsendi. Batılı devletler nezdinde yeniden önem kazanmak amacıyla olan Türkiye, Özal döneminde izlenen dengeli ve çok-yönlü politikayı da terk ederek Ortadoğu'da özellikle İsrail ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitti.

Turgut Özal'ın 1993'teki vefatından Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu 1996 yılı arasındaki dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinin en iyi geliştiği dönem oldu. Özellikle Özal döneminde azaltılan güvenlikleştirme söyleminin yeniden ağırlık kazanmasıyla birlikte

ikili ilişkilerde bir balayı dönemi yaşandı. Balcı'nın ifadesiyle, dış politika sivil alanın hakimiyetinden çıkarak laik ve Kemalist sınıfın baskın olduğu asker ve bürokrasinin bir strateji alanına dönüştü (2011: 119). Bu dönüşüm iki parametre üzerinden gerçekleşmiştir: Batılı-laik bir dış politika inşası ve güvenlikleştirme. Buna göre İsrail, hem Türkiye'nin Ortadoğu'da artan bölgesel güvenlik endişelerini gidermeyi hem de Arap coğrafyasından uzak İslam'a alternatif "Batılı-laik-demokratik" bir ülke olarak Türk dış politikasındaki "İslamlaşma" sürecini tersine çevirmeyi sağlayacak stratejik bir müttefikti (Balcı, 2011; Balcı & Kardaş, 2012).

Üst düzey resmi ziyaretler 1992'de hızlansa da ilişkiler halen temkinli yürüyordu. 1993'te İsrail'e gitmesi planlanan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ziyareti İsrail'in Lübnan'ı bombalaması sonrasında ertelendi. 1994'te ise Başbakan Tansu Çiller'in ilişkileri stratejik işbirliği olarak tanımlaması ile bir ilk gerçekleşti. 1994-95 yıllarında, İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Vayzman, Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Başbakan Tansu Çiller ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in gerçekleştirdiği ilk üst düzey ziyaretlerde ticaret, savunma, turizm, tarım, terörle mücadele ve güvenlik alanlarında işbirliğinin sağlanması ilke kararlarına imza atıldı. Stratejik işbirliği, 23 Şubat 1996'da Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması ve 23 Aralık 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ile askeri ve ekonomik alanda yoğunlaştı. Başta Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması olmak üzere, Çerçeve Anlaşması'na dayanarak 2000'e kadar imzalanan 11 anlaşma ile ilişkiler altın dönemini yaşadı. Türkiye'nin hava sahası İsrail'in eğitim uçaklarına açıldı, ortak askeri tatbikatlar düzenlendi, askeri okullar arasında öğrenci değişimi yapıldı, savunma ve istihbarat alanında bilgi transferi gerçekleşti, savunma sanayi alanında teknoloji transferi ve modernizasyon çalışmalarında işbirliği yapıldı. 1995'te AB ile imzalanan Gümrük Birliği uyarınca İsrail ile de Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapıldı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 1991'de 91 milyon dolarken 1998'e gelindiğinde 800 milyon seviyelerine çıktı (Erhan & Kürkçüoğlu, 2003).

1990'larda Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük politikası güvenlikleştirilmişti. Refahiyol hükümeti kurulmadan imzalanan Şubat 1996 tarihli Çerçeve Anlaşması'nın İran, Irak ve Suriye ve Yunanistan'dan gelen tehditlere karşı da adeta bir koruma kalkını olması bekleniyordu. Dahası, 1989'da AB'ye üyelik sürecinin sekteye uğraması ve Türkiye'nin uluslararası platformlarda insan hakları ihlalleri ile gündem olduğu bir ortamda İsrail ile yürütülen sıcak ilişkiler aynı zamanda Batı'ya da Kemalist askeri ve bürokrasinin hâkim olduğu "laik Türkiye'den" bir mesajdı (Balcı, 2011). İlişkilerin stratejik işbirliğine evrilmesi sürecindeki en önemli isim, 28 Şubat'ın mimarlarından olan Çevik Bir'di (Yavuz, 1997). Erbakan hükümeti sivil bir inisiyatif alamamış ve askerler tarafından sürecin akamete uğramaması için İsrail'le yapılan görüşmelerde ve imzalanan anlaşmalarda baskı altında olmuşlardır. Çevik Bir'in kendi ifadesiyle, Türkiye'nin İslam'a dönüşü karşısında ordunun sessiz kalmayacağı ve İsrail ile ilişkilerin zarar görmesine izin verilmeyeceği Erbakan'a açıkça gösterilmişti (Bir & Sherman, 2002: 27).

2000'de başlayan İkinci İntifada sonrasında ilişkilerin yoğunluğu yerini stratejik işbirliğine zarar vermeyen ama söylemsel düzeyde daha temkinli bir havaya bırakmaya başladı. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem çatışmaların sürdüğü 2002 yılına kadar

tarafarla görüşmek üzere Filistin ve İsrail'e birçok kez ziyaretlerde bulundu. Arafat iki kez Türkiye'yi ziyaret ederken, Ecevit ile temasları yoğun bir şekilde devam etti. Üst düzey siyasetçi ve bürokratların Filistin yanlısı söylemlerinde bir artış gözlemlendi. Yine de Türkiye, taraflar arasında bir arabuluculuk rolü oynamaktan uzaktı (Yeşilyurt, 2013: 403-404). 11 Eylül saldırıları sonrasında ilişkiler giderek durağanlaşırken, Türkiye'nin 2000'lerin başında içinden geçtiği ekonomik kriz, stratejik işbirliğinin temeli olan askeri modernizasyon projelerinin de kesintiye uğramasına neden oldu (Erkmen, 2005: 170).

4. AK Parti Dönemi: Tarihsel Mirasın Hatırlanması

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye, Filistin-İsrail meselesinde Filistin'den yana dengeli bir siyaset izlemeye başladı. 1990'larda Ortadoğu'ya ilgisi neredeyse İsrail ile stratejik ortaklıktan ibaret olan Türkiye, bölgede daha proaktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. 2000'lerin başında iki ülke arasındaki stratejik işbirliği giderek çözüldü. 11 Eylül sonrası uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişiklikler bölge siyasetine ve İsrail ile ilişkilere de yansdı. ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında bağımsız bir Kürt devletinin önünü açmasına İsrail'in dolaylı olarak destek vermesi ve İsrail'in Likud Partisi'nin Şaron liderliğindeki din temelli ve saldırgan bölgesel politikaları Türkiye ile İsrail arasındaki tehdit algısı değişmiştir (Kardaş, 2006: 345-346).

İkinci İntifada'ya İsrail'in verdiği orantısız ve hukuksuz tepki, Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Özellikle, FKÖ lideri Yaser Arafat'ın abluka ve tecrit altında iken 2004 yılında vefat etmesi, Abdülaziz Rantisi suikastı ve Refah mülteci kampına yapılan saldırılar pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'nin de sert tepkisini çekti. Erdoğan, İsrail'in saldırılarını devlet terörü olarak tanımlarken bu aynı zamanda bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Türkiye ilk kez, Avrupa Birliği ve ABD'nin terör örgütü olarak nitelediği Hamas'tan yana bir duruş sergiliyordu (Yeşilyurt, 2013: 430). İsrail'in uluslararası hukuktan ve uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesi dolayısıyla Türkiye İsrail'e yönelik tonu giderek artan eleştirel bir tutum takındı. Türkiye Filistinlilerden yana duruşunu korurken, 2010'daki Mavi Marmara saldırısına kadar olan ilk dönemde, barışın temini için taraflar arasında diyalog kanallarını açık tutmaya çalışan arabuluculuk rolü ile öne çıktı (Altunisik & Cuhadar, 2010). İsrail'in saldırılarına yönelik sert söylemlerinden geri durmayan Türkiye, Hamas'ı da itidalli olmaya çağırarak nihai barışın tesisine zarar verecek adımlara adanetli bir çözüm arayışı içinde oldu (Özşahin, 2017: 239).

İsrail'in Ekim 2003'te İslami Cihad'a ait olduğu gerekçesiyle Şam'a yakın bir noktayı bombalaması ile çıkan kriz sonrası İsrail, Suriye ile ilişkileri giderek gelişen Türkiye'ye arabuluculuk yapması için teklifte bulundu. Suriye bu teklifi kabul ederken, İsrail görüşmelerin resmi kanallar üzerinden yapılmasını kabul etmediği için görüşmeler gerçekleşmedi. İkinci olarak, İsrail'in Gazze'den çekilmesinin hemen ardından 2006 yılında işgal altındaki Filistin topraklarında seçimler yapıldı. Seçimlerde Hamas'ın galip çıkması ile Filistinli ulusal aktörler arasında ve Filistin sorununa taraf olan bölgesel ve küresel aktörler arasında önemli bir siyasi tartışma başladı. Batılı devletlerin Hamas lehine neticelenen seçim sonuçlarını kabul etmemesi üzerine Filistin meselesinde ciddi bir karmaşa yaşandı. ABD, Rusya, AB ve BM yeni kurulacak hükümetle diyaloga geçmek

için Hamas'ın silah bırakmasını ve İsrail'in tanınmasını şart koşuyordu. Türkiye ise Hamas'ın Filistin halkı tarafından demokratik yollarla seçildiğini ve Batı'nın uyguladığı yok sayma politikasının çözüme hiçbir katkısı olmayacağını savunuyordu. Türkiye'nin temel politikası, sorunun çözümü için taraflar ile diyalog kanallarını açık tutmaktı. Türkiye seçimlerin hemen sonrasında Hamas'ın siyasi şefi Halid Meşal'i Ankara'da misafir ederek somut adımlar attı. Türkiye hem Batı'ya rağmen inisiyatif alıyor hem de Hamas ile el-Fetih arasında bir iktidar krizi başlamışken Filistinli taraflarla da diyalog kanallarını açık tutarak çözüme katkıda bulunmaya çalışıyordu (Yeşilyurt, 2013: 430-432). Filistin'in 2007'de Batı Şeria ve Gazze olarak ikiye bölünmesi ile sonuçlanan krizde de Türkiye, Hamas ve el-Fetih arasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulundu (Altunisik & Cuhadar, 2010). İsrail ile ilişkilerdeki gerginliğe rağmen de tarafların Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri seviyesindeki ziyaretlerle diplomatik temaslar sürdürüldü.

Çözüm için inisiyatif alan Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri bununla sınırlı değildi. Gazze ve Lübnan krizleri Suriye ve İsrail arasındaki gerilimi yeniden tırmandırmıştı. ABD tarafından da olumlu karşılanan Türkiye'nin yeniden arabuluculuk girişiminde bulunduğu Nisan 2008'de Esad tarafından doğrulanırken, görüşmeler Mayıs 2008'de başladı. Öte yandan, Hamas'ın İsraili asker Gilat Şalit'i kaırmasıyla Gazze'de başlayan kriz Hizbullah-İsrail çatışmasına dönüşerek Lübnan'a sıçradı. Suriye, Türkiye'nin girişimleri ile Lübnan krizine doğrudan müdahalede bulunmazken, doğrudan görüşmelere ABD'nin dahil olmasını şart koşması sebebiyle Obama'nın görevi devralmasının beklenmesi süreci uzattı. Ayrıca Türkiye, bölgesel sorunlara kayıtsız kalmayan aktif bir dış politika yürütülmesi anlayışı çerçevesinde, BM Lübnan Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) asker gönderilmesine izin veren tezkere meclisten geçti. Nihayetinde Aralık 2008'de İsrail'in yeniden Gazze'ye saldırmasını gerekçe gösteren Suriye müzakere masasından çekilirken, Mart 2009'da göreve gelen Netanyahu hükümetinin de müzakereye yanaşmaması ile Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kaldı (Yeşilyurt, 2013).

İsrail'in Gazze'ye yönelik acımasız ablukası ve baskıcı politikası dolayısıyla Türkiye konuyu hem ikili ilişkiler bağlamında hem de uluslararası platformlarda gündem yaptı, ancak barışın tesisi için attığı tüm adımlar sonuçsuz kaldı. İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye yönelik ilk geniş ölçekli saldırısı olan Dökme Kurşun Operasyonu'na sert bir tepki veren Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri oldukça gerildi. Başbakan Erdoğan geniş kapsamlı bir bölge turuna çıkarken, Hamas ve Suriye ile kurulan iyi ilişkiler kuran Türkiye hem Hamas-İsrail arasındaki ateşkes sürecinde hem de farklı pozisyonlar alan Arap ülkeleri arasındaki diyalog sürecinde kolaylaştırıcı rol oynadı (Yeşilyurt, 2013). Bu gergin ortam sırasında 2009 yılı başlarında Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda zamanın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ile aynı oturumda konuşma yapan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın kameralar karşısında yaptığı “*one minute* (bir dakika)” çıkışı ikili ilişkilerde büyük gerilime yol açtı. Kameralar karşısında İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e “siz öldürmeyi iyi bilirsiniz” diyen Başbakan Erdoğan 2012 yılındaki İsrail saldırıları sırasında ise İsrail'e terörist devlet nitelendirmesinde bulunmaktan çekinmedi (Sarı Ertem, 2019: 163-178).

Bir süre sonra İsrail tarafı Erdoğan'ın “*one minute*” çıkışına diplomatik bir skandal olan “koltuk krizi” ile cevap vermek istedi. Ocak 2010'da İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı

Danny Ayalon Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz elikkol'u parlamento ofisinde ağırlarken Türk bykeliyi alçak bir koltukta oturttarak ve görüşmede Türk bayrağını bulundurmuyarak aşığlamaya çalıştı. Türkiye buna tepki olarak büyükelçisini Ankara'ya geri çağırdı. İkinci bir tepki olarak, Başbakan Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ bu hadiseden kısa süre sonra Ankara'yı ziyaret eden İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak ile görüşmeyi reddettiler. Ayrıca, Türkiye ABD ve İsrail ile yapmayı planladığı Anadolu Kartalı Ortak Askeri Tatbikatı'nı da iptal etti.

AK Parti Döneminde Türkiye-İsrail ilişkilerindeki en önemli kırılmalardan birisi Mayıs 2010'da İsrail glerinin Gazze'ye yardım ulaştırmak üzere Akdeniz'deki uluslararası sularda bulunan yardım konvoyundaki Mavi Marmara gemisine yönelik gayrimeşru saldırısıdır. Uluslararası hukukun temel ilkelerinin ihlal edildiğı bu saldırı sırasında Türk vatandaşı 10 sivil İsrail tarafından şehit edildi. İki lke arasındaki ilk doğrudan çatışma olan Mavi Marmara olayı zerine Türkiye Ankara'daki İsrail büyükelçisini sınır dışı etti. Akabinde de Türkiye ilişkilerin normalleşmesi için resmi olarak İsrail'den  talepte bulundu: Türkiye'den özür dileme, İsrail tarafından öldürülen sivillerin ailelerine tazminat verilmesi, Gazze'ye yönelik ablukanın gevşetilmesi. İlk iki talebe olumlu cevap verildi, ancak ablukanın gevşetilmesi konusunda herhangi bir söz verilmedi.

Arap isyanları ve devrimleri sırasındaki ve sonrasındaki gelişmeler Ortadoğuda bir dönüm noktası teşkil ederken, Türkiye'nin dış politikası da idealist ve bir çizgiden daha realist bir çizgiye kaydı. AK Parti'nin Arap lkeleriyle ilişkilerini normalleştirmesi sonrasında, tazminat ödemeyi ve Gazze'ye insani yardımı kabul eden İsrail ile bir diplomatik normalleşme süreci başlatıldı (zşahin, 2017). Kanat (2016)'a göre, ilişkilerin normalleşmesi Türkiye'yi yeniden bölgesel denklemin bir parçası yapacaktı. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini normalleştirerek Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmeyi, Filistin halkına daha fazla destek vermeyi ve bölgesel tecridine son vermeyi amaçlamaktaydı. Mavi Marmara sonrasında kopan Türkiye-İsrail ilişkilerinde ilk yakınlaşma, 2015 yılında tarafların karşılıklı mutabakata varmak üzere olduğunu ima eden açıklamaları ile başladı. Yakınlaşmayı tetikleyen, İsrail'in Akdeniz'de doğalgaz arama çalışmaları ihalelerini alması ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile arasında bir enerji koalisyonu oluşturma adımları oldu. Suriye ve Ukrayna krizlerinin ortasında, Avrupa'ya enerji transferini sağlayacak enerji merkezi olmayı amaçlayan Türkiye'nin İsrail-GKRY koalisyonunu kendi lehine bozmak istemesi bölgesel çıkarlarının bir gereğı idi. İsrail ile işbirliğı yapılabilecek başka hususlar da vardı: Suriye'de istikrarın sağlanması, İran'ın bölgesel yayılma politikasına karşı koyma ve Azerbaycan ile yakın ilişkilerin kurulması.

Reelpolitiğın gereklerini yerine getirmek Filistin'e verilen desteğın geri çekilmesi anlamına gelmiyordu. İsrail ile ilişkilerin koptuğı dönemde, Filistin'le ilişkiler daha da yakınlaştı. Erdoğan bir yandan İsrail'i terör devleti olarak tanımlarken diğeryandan da Filistin'in BM'de ye olmayan gözlemci statüsü alması için destek verdi. Dahası Hamas Siyasi Büro şefi Halid Meşal 2014 yılında AK Parti 5. Olağan Büyük Kongresi'ne katıldı (zşahin, 2017). İsrail ile ilişkilerin yeniden başlayacağı tartışmalarının ne çıktığı bir dönemde Halid Meşal'in Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Yıldız Sarayı'nda ağırlanması da bunun gstergelerindendi (Dağ, 2015).

İlişkilerdeki yumuşama havası 2018'in başlarında dağılarak yeniden gerilmiştir. Dünyanın Filistin meselesine azalan ilgisini yeniden diriltmek ve İsrail'in insan hakları ihlallerine dikkat çekmek için, işgal sonlanana ve ablukalar kalkana kadar sürdürülmesi amaçlanan "Büyük Dönüş Yürüyüşü"ne İsrail'in tepkisi sert oldu. Türkiye'nin Filistinlilere zulüm uygulandığını söylemesine verilen cevap tansiyonu yükseltti. Netanyahu Zeytin Dalı Harekatı'na atıfla, "masum köylüleri bombalayanların, dünyanın en ahlaklı ordusuna ahlak dersi veremeyeceklerini" söyledi. İsrail'i yeniden bir terör devleti olarak tanımlayan Erdoğan, İsrail hükümetinin eylemlerini de soykırım olarak niteledi (Oruç, 2019).

Mayıs 2018'de ABD'nin, uluslararası hukuka ve BM kararlarına aykırı olarak, Tel Aviv'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması üzerine bütün dünyanın verdiği tepki gibi Türkiye de alınan karara şiddetle karşı çıkmıştır (Sarı Ertem, 2019: 168). Türkiye, Filistinlilerin maruz bırakıldığı zulmü ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmesi girişimlerine karşı çıkarak uluslararası platformlarda Filistin ve Kudüs'ün sesi olmaya çalıştı. Arap ülkeleri arasında ciddi fay hatlarının ve parçalanmışlığın olduğu bir dönemde katılımın yüksek olmayacağı öngörülerini yapılrken Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın olağanüstü toplanmasını sağlayarak Amerika'nın Kudüs'ü İsrail'in bölünmemiş başkenti olarak tanıma ve büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararının ele alındığı tek gündem maddesi ile 57 Müslüman ülkeden temsilcilere İstanbul'da ev sahipliği yaptı. Birçok konuda aralarında derin fikir ayrılıkları ve güvenlik kaygıları bulunan Müslüman ve Arap ülkeler Türkiye'nin proaktif bir şekilde devreye girmesi ile Kudüs konusunda ortak bir masa etrafında toplanmış oldu (Kireççi, 2018). Bardağı taşıran son damla ise, İsrail'in Ankara Büyükelçisi Eitan Naeh'in sosyal medya hesabında yaptığı paylaşım oldu. Naeh, Hamas'ın nefret dolu ve ölümcül bir ideoloji ile kışkırtıldığını ve İsrail'in katil isyancıların topraklarına girmesine müsaade etmeyeceğini ifade etti. Bu açıklamanın akabinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden bir kırılma yaşayarak Mavi Marmara saldırısından daha düşük bir seviyeye indi (Oruç, 2019).

İki ülke arasındaki ilişkiler 2022 yılına kadar, Türkiye'nin Suriye, Kuzey Irak, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de izlediği politikaların da etkisi ile gerginliğini korudu. Arap ülkeleri ile İsrail arasında başlayan normalleşme sürecinde, büyük ölçüde Türkiye ve Katar üzerinden Filistin'e ekonomik destek devam etti. İsrail'in farklı zamanlarda Gazze'ye yönelik saldırılarında da Türkiye, yoğun diplomatik temaslarını sürdürdü (Oruç, 2021).

2022 yılında bölge ülkeleriyle normalleşme süreci kapsamında Körfez ülkeleriyle artan temaslara Mısır ve İsrail de dahil oldu. Amerika'nın Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve boru hattı projesine verdiği desteği çekmesi ile İsrail'in Avrupa'ya gaz temini için tek seçeneği Türkiye güzergahı oldu. Ukrayna Savaşı ve küresel enerji krizinin de etkisi ile iki ülke arasındaki normalleşme süreci yeniden başladı. Söz konusu normalleşme Filistin yönetimine rağmen değil, onunla iletişim halinde yürütüldü (Oruç, 2023).

Son olarak, AK Parti döneminde Türk dış politikasının en etkili araçlarından biri olan insani ve kalkınma yardımları konusunda da Filistin Türkiye'nin en önemli hedef ülkelerinden biri oldu. Gayrisafi milli hasılasına oranla dünyada en fazla insani ve kalkınma yardımı

sağlayan Türkiye'nin en çok yardımda bulunduğu ülkelerin başında Filistin gelmektedir. Son 20 yılda Türkiye, büyük çoğunluğu 2005 yılında Filistin'de faaliyetlerine başlayan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından gerçekleştirilen 500'den fazla projeyi hayata geçirmiştir (Sarı Ertem, 2019: 170).

5. Aksa Tufanı Sonrası Dönem: Türkiye'nin Somut Adımlar Atma Teşebbüsü

Türkiye, 7 Ekim tarihli Hamas'ın el-Aksa Tufanı Operasyonu isimli saldırısı sonrasında önce tarafları itidale davet eden açıklamalar yaparak görece dengeli bir politika izledi. Bölge devletleriyle ilişkilerinin bozulmamasını önceleyen Türkiye, önce tarafları ateşkese davet etti ve diğer aktörlerle de bu yönde görüşmeler gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bir taraftan Gazze'ye insani yardım ulaştırmak bir yandan da dünya liderleriyle hem yüz yüze hem de telefonla görüşmeler yaparak çatışmanın büyümemesi için çabaladı. Öte yandan, Dışışleri Bakanı Hakan Fidan da bölgesel aktörlerle konuyu istişare etmek ve ortak bir tavır geliştirmek amacıyla diplomasi turuna çıktı.

Bununla birlikte, Dışışleri Bakanı Hakan Fidan'ın da belirttiği üzere, Türkiye dört ayaklı bir politika izledi. Öncelikle, her iki taraftaki sivil can kayıplarının durdurulması çağrısında bulundu. Şiddetin şiddeti doğuracağını ifade ederek özellikle İsrail'in kitlesel katliamlarının önüne geçilmesi gerektiğini vurguladı. İkinci olarak, çatışma ve şiddetin yayılmasının önüne geçmek gerektiğini taraflara ve ilgililere ilette. Bakan Fidan Türkiye'nin bu konuda birlikte çalışabileceği ülkelerle yakın istişare halinde kalacağını açıkladı. Üçüncü olarak, Türkiye her zamankinden daha fazla iki devletli bir çözüm için çaba gösterilmesi gerektiğinin altını çizdi. Bölgesel istikrarın sağlanmasının en temel öncüllerinden birinin Filistinlilerin kendi devletlerini kurması olduğu gerçeği daha yüksek sesle ifade edildi. Son olarak da Türkiye kalıcı bir barışa ulaşmak amacıyla, aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan, Müslüman ülkelerin en azından bazılarının katılacağı garantörlük sistemini önerdi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2023).

Ancak sonraki aşamada İsrail'in Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinli masum sivillere yönelik toplu katliamlara girmesi ve savaş suçları işlemeye başlamasıyla birlikte Türkiye'nin İsrail karşıtı tutumunda da bir sertleşme oldu. İsrail'in kitlesel katliamlarının giderek ağırlaşması sonrası Türkiye, işgal devletine en sert tepkiyi veren ülkelerden biri olarak ön plana çıktı. Dünyanın farklı bölgelerindeki mağdur ve mahrum kesimlerin umudu olarak gösterilen Türkiye, Filistin-İsrail sorununda doğal olarak net bir şekilde mağdur ve mazlum Filistin halkından yana tavır takınmaktadır. Ancak, kalıcı bir barışın sağlanması umuduyla İsrail ile de diyalog yollarını kapatmak istememektedir.

Bununla birlikte son saldırılar üzerine Türkiye İsrail'e yönelik bazı tedbirler de almış; İsrail ile normalleşme süreci tamamen sona erdirilmiştir. İki ülke arasında geliştirilmesi planlanan uluslararası projeler iptal edilmiştir. İsrail'in Türkiye'deki diplomatları bu gelişmelerin ardından ülkeyi terk ederken, Türkiye İsrail'e barış çağrılarını sürdürmüştür. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail'in geçmişte iki kritik zaman diliminde Avrupalı devletlerin baskılarına karşı Yahudilere sahip çıkan bir devlet olarak Türkiye'yi

dinlemesi ve İsrail'e Türkiye'nin "elini yana düşürmemesi" çağrısında bulunmuştur (Calli, 2023). Diğer taraftan da Türkiye, Filistin halkının maruz kaldığı katliamların sona erdirilmesi için farklı kullarlarda çaba sarf etmektedir. Öncelikle, Türkiye süreç içerisinde kapsamlı bir barış diplomasisi trafiğı gerçekleştirmiştir. Ankara hem bölgesel aktörlerle hem de bölge dışındaki devletlerle en üst düzeyde diyaloglar kurarak acil bir ateşkesin sağlanması için görüşmeler yapmaya devam etmektedir (Duran, 2023).

İkinci olarak, Türkiye Gazze'deki halka insani yardım ulaştırılmak üzere 10'dan fazla uçak dolusu yardım malzemesini Mısır'a ulaştırmıştır. Zaten İsrail'in son katliamlarından önce de Türkiye'nin bölgeye yönelik sürekli bir insani yardımı söz konusuydu. Üçüncü olarak, Türkiye İsrail'in işlediğı savaş suçlarını ve insanlığa karşı işlenmiş suçları hem uluslararası yargı organlarının hem de uluslararası kamuoyunun dikkatine sunmak için çalışmalar yapmaktadır ("Turkish President Erdoğan Calls Out West, Israel for Gaza Massacre," 2023). Türkiye diğer çalışmalarında olduğu gibi bu konuda da Katar, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölge ülkeleriyle birlikte çalışmaya özen göstermektedir.

İsrail'in bütün insanlığın gözü önünde cereyan eden saldırıları ve bu saldırılarla gerçekleştirdiğı katliamlarla savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar işlemesine karşı hem hukuk hem de zorlayıcı diplomasi (*coercive diplomacy*) ilkelerine dayalı tedbirlerin alınması için girişimlerde bulunan Türkiye, uluslararası siyasette tartışılan garantörlük sisteminin uygulanması çağrısında bulunmuştur.

Türkiye'nin Önerdiği Garantörlük Sistemi Teklifi:

İsrail söz konusu olduğunda bugüne değin Birleşmiş Milletler örgütünün ne Genel Kurul ne de Güvenlik Konseyi organlarından çıkan kararlar uygulandı. Diplomatik yöntemler İsrail'in orantısız şiddetini ve masum sivillere yönelik saldırılarını durduramadı. Bölge devletleri ve küresel aktörler tarafından da şu ana kadar ya "bekle-gör" politikası uygulandı ya da olan bitene kayıtsız kalındı. Bu son saldırılardan sonra da maalesef aynı tutum devam etti. Ancak, bu son şiddet dalgasından sonra ilk ve tek somut öneri Türkiye'den geldi. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan İsrail-Filistin sorununda kalıcı ve kapsamlı bir barışa kavuşmak için "garantörlük sistemi" önerisinde bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan da 25 Ekim'de yaptığı bir konuşmada aynı görüşleri tekrar ederek acil bir ateşkesin ilan edilmesinden sonra Türkiye'nin Filistin adına garantör olmak istediğini ifade etti (Acer, 2023).

Türkiye'nin garantörlük teklifine göre, sorunun kalıcı bir barışa ve çözüme kavuşturulması için bazı devletlerin öne çıkarak taraflara garantör olması gerekmektedir. Bakan Fidan, sorunun tarafları olan İsrail ile Filistin temsilcilerinin varacağı ve iki devletli bir çözümü öngören bir antlaşmanın garantörleri olarak bazı devletlerin sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini ifade etti. Bakan Fidan, planın uygulanabilmesi için Türkiye'nin Filistin halkının garantörü olmaya hazır olduğunu, diğer bazı devletlerin de İsrail'in garantörü olabileceğini belirtti. Türkiye bu teklifini ilgili taraflara iletti, ancak şu ana kadar taraflardan herhangi bir cevap gelmedi.

Garantörlük sisteminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle, çatışmanın tarafları olan İsrail ile Filistin'in ikna edilmesi ve tarafların bir anlaşmaya varması lazımdır. Her ne kadar çok başlılık ve aktörleri arasında görüş farklılıkları olsa da fiziksel yok olma ve soykırım ile karşı karşıya bırakılan Filistin tarafını ikna etmek görece kolaydır. Ancak İsrail tarafını ikna etmek görece çok daha zor olacaktır. Planın başarıya ulaşmasını sağlamak için İsrail'e uluslararası baskı uygulamak gerekir. 7 Ekim saldırıları ve sonrasında yaşanan gelişmeler üzerine İsrail, tek yanlı olarak şartlarını Filistin halkına dayatamayacağını anlamıştır. Bugüne kadar İsrail'e kayıtsız şartsız her türlü desteği sağlayan Batılı devletlerin bu durumu ne kadar sürdüreceği belli değil, çünkü İsrail'in baskıcı ve gayrimeşru politikaları Batılı hükümetlere ciddi maliyetler çıkarmaktadır. Er ya da geç Batılı devletler İsrail'e verdikleri açık çeki en azından geçici de olsa geri alabilirler. Hem Batılı devletlerdeki kamuoyunun artan muhalefeti hem de Batı-dışı ülkelerin artan İsrail ve Batı karşıtı tutumları Batılı devletleri politikalarını değiştirmeye ve İsrail'e daha eşitlikçi bir müzakere masasına oturması içi baskı uygulamaya mecbur edebilir. (Bu noktada ABD'de ve diğer Batılı başkentlerde yapılmakta olan protesto gösterileri örnek verilebilir.)

İkinci olarak, garantörlük sisteminin yasal bir temele ve uluslararası hukuk ilkelerine dayandırılması gerekmektedir. Şu ana kadar İsrail-Filistin sorunu ile ilgili alınan hiçbir kararın uygulanmamasından da anlaşıldığı gibi BM mekanizmasını çalıştırmanın mümkün olmamasından dolayı bölgesel bir mekanizmanın harekete geçirilmesi lazımdır. Mevcut durumda en uygun seçeneğin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olduğu söylenebilir. Kuruluş amacı Kudüs ve Filistin olan ve dünyadaki tüm Müslüman ülkeleri temsil eden bir uluslararası örgüt olan İİT, yakın zamanda son İsrail saldırılarına karşı çok etkili bir karar da aldı. Yasal zemine kavuşturulan garantörlük sisteminde garantör devletlerin varılan antlaşmanın uygulanmasını sağlamaları ve bunun için de bölgesel bir koalisyonun kurulmasını sağlamaları gerekir. Bakan Fidan'ın da ifade ettiği gibi, Türkiye'nin yanında Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi bazı Arap devletlerin de garantörlük sisteminde sorumluluk almaları gerekir.

Bu iki temel şartın yerine getirilmesinden sonra garantörlük sisteminin uygulanma ihtimali yüksek olur. Bir kere, Arap rejimleri İsrail-Filistin sorunu çözülmeden ne iç siyasetlerine ne de bölgeye gerçek anlamda bir siyasi istikrarın gelmeyeceğini biliyorlar. Ancak etkili bir tavır almaları için de Melik Faysal gibi risk alabilen bir karizmatik liderin ortaya çıkması gerekmektedir. Bu manada Ortadoğu bağlamında ön plana çıkan bir lider var; o da bölgesel krizlere yapıcı ve etkili müdahalelerinde tecrübesi bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dır. Ancak bunun için de diğer Arap ve Müslüman ülkelerin söz konusu inisiyatifte destek vermesi ve böylece oluşturulacak bölgesel koalisyonun caydırıcılığını arttırmaları gerekir. Aksi takdirde, Batı desteğindeki İsrail sadece Filistin halkına değil, tüm bölge halklarına ve devletlerine baskı uygulamaya devam edecektir.

İsrail-Filistin Sorununda net bir şekilde Filistin'den yana tavır takınan Türkiye neden arabulucu veya garantör olsun sorusuna verilecek bazı önemli cevaplar vardır. İlk olarak,

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da sıklıkla vurguladığı gibi, Türkiye devleti ve halkı Yahudilere borçlu değil. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye farklı zamanlarda Batılı devletlerin Yahudilere uyguladığı zulümler karşısında Yahudilere kucak açmış ve onları yok olmaktan kurtarmıştır. Dolayısıyla, tarihsel olarak Türkler hiçbir zaman anti-semitik olmamışlardır. Siyonistlerin en fazla ötekileştirdikleri Sultan İkinci Abdülhamid, katliamlar ve baskılarla karşı karşıya kalan Yahudilere, Filistin hariç, bütün ülke topraklarını açmış ve Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olmalarını önermiştir (Öke, 2018: 69-70).

İkinci olarak Türkiye hem öneriyi getiren devlet hem de Ortadoğu'nun en etkili ve güçlü aktörlerinden biri olarak oluşturulacak bölgesel inisiyatifte öncülük etme kapasitesine sahiptir. Bölgesel krizlerde oynadığı yapıcı rol ve uyguladığı zorlayıcı diplomatik yöntemler dolayısıyla pek çok bölge devletinin güvendiği bir ülkedir. Uzun süredir Kıbrıs'ta garantörlük yapan Türkiye yakın geçmişte Suriye-İsrail, Suriye-Irak ve Hamas-İsrail arasında arabuluculuk teşebbüslerinde bulunmuştur. Türkiye yakın zamanda Rusya ile Suriye krizinde İdlib vilayetinin muhaliflerin elinde kalmasını sağlayan bir garantörlük antlaşması imzalamıştır. Ayrıca, Türkiye hem Arap devletleri ve İran hem de İsrail'e ulaşabilen ve tüm bölge devletleriyle diyaloga geçebilen belki de tek ülkedir.

Üçüncü olarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan etkili ve tecrübeli bir lider olarak garantörlük sisteminin uygulanmasını sağlayabilir. Geçmişte Suudi Arabistan lideri Melik Faysal, ülkesinin doğrudan müdahil olmadığı bir sorunda iki farklı zamanda çok önemli ve etkili inisiyatifler almıştı. 1967 savaşından sonraki dönemde Mescid-i Aksa'nın yakılma teşebbüsüne tepki gösterip İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kurulmasına giden süreci başlatmıştı. Benzer şekilde, 1973 savaşından sonra da İsrail'e destek veren Batılı devletlere petrol ambargosu uygulamıştı. Ukrayna Savaşı'nda da görüldüğü üzere etkili arabuluculuk tecrübesine sahip olan Cumhurbaşkanı Erdoğan bugün de benzer bir inisiyatif alabilir ve etkili bir bölgesel mekanizmanın kurulmasına öncülük edebilir. Öte yandan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yanında bölgesel krizler hakkında bilgi sahibi ve tecrübeli Hakan Fidan gibi bir bakanın da olması neden Türkiye bölgesel inisiyatifte öncülük etsin sorusunun cevaplarından birini teşkil etmektedir.

6. Sonuç: Ortadoğu Normalleşmesinin Ön Şartı Filistin

Türkiye'nin Filistin meselesine bakışı daha çok ülkedeki siyasi liderliğin dünya görüşü ile bölge ve dünya güç dengeleri tarafından belirlenmektedir. İsrail devletinin 1948'de ilanından sonra Batı ile kurulan ittifakın ve ülkedeki siyasi kadroların tercihlerinin etkisiyle Filistin meselesinde İsrail yanlısı bir politika izlenirken, Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra dünya güç dengelerinin ve ülkedeki siyasi kadroların değişmesiyle birlikte daha dengeli bir politika izlenmiştir. Gazze saldırıları sonrasında Filistin tarafının garantörü olmak istediğini açıklayan Türkiye'nin AK Parti döneminde daha çok Filistin yanlısı bir politika izlediği söylenebilir. Türkiye'nin AK Parti hükümetleri döneminde izlediği politika birkaç başlık altında özetlenebilir.

İlk olarak Türkiye, Filistin meselesini bölgesel ve küresel siyasetin en önemli gündemlerinden biri olarak tutmaya devam etmektedir. Türkiye, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını Ortadoğu bölgesinin normalleşmesinin ön şartı olarak görmektedir. Türkiye'nin Filistin davasını gündemde tutmak için attığı en önemli adımlardan biri de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın BM Genel Kurul toplantılarında hemen her yıl Filistin meselesine yer vermesi ve uluslararası kamuoyunu bilgilendirmesidir. Bunun gerçekleşmesi için de Filistin birliğinin sağlanması konusunda sürekli bir çaba içerisinde. Filistin meselesindeki gelişmeler Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmesinin ön şartları olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Filistin-İsrail ilişkileri Türkiye-İsrail ilişkilerini doğrudan etkilemektedir.

İkinci olarak, Türkiye'nin Filistin konusundaki en etkili siyasetinin Filistin halkına sağladığı insani yardım ve kalkınma yardımları olduğu görülmektedir. Türkiye uzun süredir hem Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) gibi resmi kurumlar hem de İnsani Yardım Vakfı (İHH) gibi sivil toplum kuruluşları üzerinden Filistin halkına hayati yardımlarda bulunmaktadır (Sarı Ertem, 2019). Bu kurumlar yıllardır abluka altında ve gayriinsani şartlarda tutulan Filistin halkına hem nakdi hem de ayni yardımlar ulaştırmaya devam etmektedir.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin Filistin ve İsrail ile ilişkileri Türkiye-Batı ilişkilerinden doğrudan etkilenmektedir. Türkiye'nin Batıcı dış politika eğiliminin değişmesi ve Batılı ülkelerle ilişkilerinin kötüye gitmesiyle birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri de olumsuz etkilenmiş ve ortaklıkları sona ermiştir. Türkiye, ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin Filistin meselesinde izledikleri tek yanlı siyasete karşı çıkmaktadır. Mesela, ABD'nin birleşik Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasına ve ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasına şiddetle karşı çıkmış ve BM Genel Kurulu'nda bu kararın kınanmasını sağlamıştır.

Son olarak, Türkiye Filistin meselesinin nihai bir çözüme kavuşturulması için önerdiği garantörlük modeli sisteminin kabul görmesi için çabalarını sürdürmektedir. Bu modelin uygulanabilmesi için meselenin dört aşamadan geçmesi gerekmektedir: Kalıcı bir ateşkesin sağlanması, tarafların müzakere masasına oturtulması, iki devletli bir çözüm öngören bir barış antlaşmasının imzalanması ve çoklu bir garantörlük modelinin geliştirilmesi.

Kaynakça

- Abu Shammalah, S. A. (2019). Bayt al-Maqdis: A Short History from Ancient to Modern Times. *Al-Quds: History, Religion and Politics* (43-68). SETA Yayınları.
- Acer, Y. (2023). Filistin-İsrail Barışı için Türkiye'nin Garantörlük Teklifi ve Önemi. *SETA Perspektif Sayı 376*: <https://www.setav.org/perspektif-filistin-israil-barisi-icin-turkiyenin-garantorluk-teklifi-ve-onemi/> [10.03.2024].
- Altunışık, M. (1999). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik ve Güvenlik* (181-215). Boyut Yayınları.
- Altunışık, M. (2000). The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era. *Middle Eastern Studies*, 36(2), 172-191. <http://www.jstor.org/stable/4284076>.
- Altunışık, M., & Cuhadar, E. (2010). Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator? *Mediterranean Politics*, 15(3), 371-392. <https://doi.org/10.1080/13629395.2010.517101>.

- Ataman, M. (1999). *An Integrated Approach to Foreign Policy Change: Explaining Changes in Turkish Foreign Policy in the 1980s* [Yayınlanmamış doktora tezi, University of Kentucky].
- Aykan, M. B. (1993). The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*, 25(1), 91-110. DOI: 10.1017/S0020743800058062
- Balcı, A. (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 117-136.
- Balcı, A. (2021). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* (4. Baskı). Alfa Yayınları.
- Balcı, A., & Kardaş, T. (2012). The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: an analysis of 'securitization'. *Insight Turkey*, 14(2), 99-120.
- Bir, Ç., & Sherman, M. (2002). Formula for Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quarterly*, 9(4), 23-32.
- Calli, M. E. (2023). Türkiye to introduce Israel to world as war criminal: Turkish President Erdogan. *Anadolu Agency*: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/-turkiye-to-introduce-israel-to-world-as-war-criminal-turkish-president-erdogan/3036204> [15.10.2024].
- Dağ, R. (2015). Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2015. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* (245-267). SETA Yayınları.
- Duran, B. (2023). *İsrail'e Büyüyen Tepkiler ve Türkiye'nin Barış Diplomasisi*. SETA. <https://www.setav.org/israile-buyuyen-tepkiler-ve-turkiyenin-baris-diplomasisi/> [03.03.2024].
- Eralp, A. (1993). Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship. *The Political and Socio-Economic Transformation of Türkiye*. Praeger Publishers.
- Erhan, Ç. (2023). *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu*. (100. Yıl Armağan Kitaplar: Vol. 29). Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkcüoğlu, Ö. (2001). Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler. *Türk Dış Politikası Cilt 1 (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (796-801). İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkcüoğlu, Ö. (2003). Ortadoğu'yla İlişkiler. *Türk Dış Politikası Cilt 2 (1980-2001): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (551-587). İletişim Yayınları.
- Erkmen, S. (2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(7), 157-185.
- Fırat, M., & Kürkcüoğlu, Ö. (2001). Arap Devletleriyle İlişkiler. *Türk Dış Politikası Cilt 1 (1919-1980): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (784-796). İletişim Yayınları.
- Kanat, K. B. (2016). Turkey-Israel Deal an Opportunity to Resolve Region's Chronic Problems. *Daily Sabah*: <https://www.dailysabah.com/columns/kilic-bugra-kanat/2016/06/29/turkey-israel-deal-an-opportunity-to-resolve-regions-chronic-problems>. [02.03.2024].
- Kardaş, T. (2006). Türkiye-İsrail İlişkilerinin 'Analiz Düzeyi' Kapsamında Değerlendirilmesi. *Ortadoğu Yıllığı 2005* (332-352). Nobel Yayın Dağıtım.
- Kireççi, M. A. (2018). Turkey's Leadership in the Jerusalem Crisis. *Insight Turkey*, 20(2), 67-78. DOI: 10.25253/99.2018202.05.
- Kürkcüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Oruç, H. (2019). Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018* (157-181). SETA Yayınları.
- Oruç, H. (2021). Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikaları 2021. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021* (169-196). SETA Yayınları.
- Oruç, H. (2023). Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikaları 2022. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2022* (159-176). SETA Yayınları.
- Öke, K. (2018). *Siyonizm ve Filistin sorunu (1880-1923)* (6. baskı). Timaş Yayınları.
- Özşahin, M. C. (2017). Adalet ve Kalkınma Partisi. *Filistin Meselesi: Türkiye'de siyasi partilerin yaklaşımları* (227-253). Tezkire Yayıncılık.

- Sarı Ertem, H. (2019). Understanding Turkey's Position on Al Quds: The Noble City. *Al-Quds: History, Religion and Politics* (175–191). SETA Yayınları.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *ADAM Academy Journal of Social Sciences*, 1, 79-100.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2023, October 14). *Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Mısır Dışışleri Bakanı Sameh Shoukry ile Ortak Basın Toplantısı* [Press release]. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-misir-disisleri-bakani-sameh-shoukry-ile-ortak-basin-toplantisi-14-ekim-2023.tr.mfa> [25.03.2024].
- Turkish President Erdoğan calls out West, Israel for Gaza massacre (2023, October 28). *Daily Sabah*. <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/turkish-president-erdogan-calls-out-west-israel-for-gaza-massacre> [25.02.2024].
- Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin (1908-1948): Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 223–251. DOI: 10.1501/SBFder_0000002015
- Yarar, E. (2006). *Tarihsel Dönüşüm: Filistin sorununun temelinde Türk dış politikası ve İsrail devletini tanıma süreci*. Siyasal Kitabevi.
- Yavuz, H. (1997). Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate. *Journal of Palestine Studies*, 27(1), 22–37.
- Yeşilyurt, N. (2013). Ortadoğu'yla İlişkiler. *Türk Dış Politikası Cilt 3 (2001-2012): Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (401–460). İletişim Yayınları.